

Владимир ЈОВАНОВИЋ*

Историјски институт
Београд

ЗЕМЉОДЕЛСКА ШКОЛА У ТОПЧИДЕРУ И ВИЗИЈА ИЛИЈЕ ГАРАШАНИНА О ДРЖАВИ БЛАГОСТАЊА

Анстракт: Један од неколико државних пројеката покренутих у доба уставобранитеља било је и оснивање Земљоделске школе у Топчидеру почетком 1853. године. Но, после свега шест година постојања, та школа је проглашена за сасвим неуспешан државни пројекат и убрзо је затворена. Пад уставобранитељског режима и потпуна промена политичке климе довели су до гашења већине пројеката које је Илија Гарашанин покренуо. Судбина Земљоделске школе доказ је да и један у основи племенит покушај, чак и уз велику материјалну подршку, може остати неуспешан. Уверење да ће питомци Земљоделске школе постати лучоноше општег пољопривредног напретка и процвата српског села само је једна у низу заблуда од којих је уставобранитељски режим полазио. Идеја да је технократским методама и полицијском стегом могуће просветити српског тежака, подучити га и преваспитати, била је велика илузија и врхунски хибрис уставобранитељског режима. Она је напуштена тек оног тренутка када је политички режим уставобранитеља доживео политички крах, после одлука Светоандрејске скупштине и повратка династије Обреновић у Србију.

Кључне речи: Земљоделска школа, уставобранитељи, пољопривреда, полицијска држава, питомци, Атанасије Николић, Илија Гарашанин.

Abstract: One of the several state projects launched during the time of the Defenders of the Constitution was the founding of the Agricultural School in Topčider, at the beginning of 1853. Only six years afterwards, the school was declared a complete failure and closed down. The fall of the Defenders of the Constitution regime and the complete change of political atmosphere led to the closure of most of the projects initiated by Ilija Garašanin. The fate of the Agricultural School was a proof that even a basically noble attempt, receiving great support, could be unsuccessful. The belief that the cadets of the Agricultural School would become the beacons of the general agricultural progress and prosperity of the Serbian village, was just another misconception informing the agenda of the Defenders of the Constitution. The idea that the Serbian peasant could be trained and educated in technocratic methods and police-style discipline, was a great illusion and the ultimate hybrid notion of the Defenders of the Constitution. It was only abandoned

* vladimir.jovanovic@iib.ac.rs

at the moment when the political regime of the Defenders of the Constitution collapsed, after the decisions of the St. Andrew's Assembly to restore the Obrenović dynasty to the Serbian throne.

Keywords: Agricultural School, Defenders of the Constitution, agriculture, police state, cadets, Atanasije Nikolić, Ilija Garašanin.

Илија Гарашанин, један од кључних представника уставобранитељског режима, свакако ће остати упамћен и као творац спољно-политичког програма Кнежевине Србије, познатијег као *Начертаније*.¹ Гарашанин је био и зачетник многих других, једнако значајних државних пројеката. Огледно економско добро у Топчидеру и казнена колонија робијаша, као и опширни *Полицајни законик* из 1850, били су плод његових замисли.² Међутим, деценије деспотске власти бившег кнеза Милоша оставиле су пустош и знатно отежале задатак уставобранитељском режиму. Хаотичне прилике и политичка неизвесност погодиле су клими опште имовинске несигурности.³ Стога сузбијање имовинског криминала и подстицај економског процвата чине корак у истом смеру нових управљача. Све то је ваљало спровести доследном применом технократског модела управе, а уз помоћ малобројног полицијског апарата.⁴

Упркос великом заостатку, веровало се да је енергичним деловањем полицијске власти, у свега неколико година, могуће земљу преобразити у државу благостања, налик успешним европским монархијама.⁵ Илија Гарашанин, као један од кључних присталица идеје полицијске државе, сматрао је да је технократским методима управе могуће контролисати укупни политички и економски развој. У Србији, међутим, тај циљ је било могуће постићи само упорним радом на искорењивању старих навика. Међу нежељене појаве које су поткопавале ауторитет новог српског режима свакако су спадале и све бројније крађе и лоповлуци. Овај непријатни феномен Гарашанин је покушао да објасни кризом

¹ Радош Љушић, *Књига о Начертанију*, Крагујевац 2003, 81–88.

² Архив Србије [=АС], Министарство иностраних дела [=МИД], V, 1844, F-V-66; Јован Милићевић, *Друштвене појаве у Србији XIX века*, Београд 2002, 161–164.

³ Оливера Милосављевић, *Горски цареви, хајдучија у Чачанском и Рудничком округу у другој половини 19. века*, Чачак 2016, 32, 76–81.

⁴ Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд 1990, 33–34.

⁵ Детаљније о томе: Andre Wakefield, *The Disordered Police State: German Cameralism as Science and Practice*, University of Chicago Press 2009; *Cameralism in Practice: State Administration and Economy in Early Modern Europe*, ed. Marten Seppel, Keith Tribe, The Boydell Press 2017.

традиционалног система вредности и посрнућем морала у самом народу. Непосредни узрок том злу он види у наглом порасту броја оних који су из сасвим различитих побуда одустали од поштеног начина живљења.

Ваља истаћи да политика суровог обрачуна са нерадницима, пљачкашима, скитницама и лоповима није била ништа блажа у Србији него у Европи у доба апсолутизма. Принудни рад, телесна казна или прогонство у далеке колоније уобичајени су репертоар казни коришћених против бунтовне и ексцесима склоне градске сиротиње.⁶ И у Кнежевини Србији нетрпељивост према нерадницима била је део званичне политике, систематски примењиване још од времена Милоша Обреновића. Кнез није имао разумевања за оне који избегавају рад. Већ на Спасовској скупштини 1837, говорећи о сиромаштву и беспослици, он то становиште образлаже следећим речима: „Ја сам сваком приликом савјетовао да се данак по могућству разрезује, да сиромашу тежак не буде (...) не разумјевајући под сиромашом битангу, љенштину, пијаницу и овим подобне, ко[ј]има никад ништа праштао нисам, и ко[ј]има ништа праштати не треба.”⁷

Илија Гарашанин, као нови министар полиције, чак додатно заоштрава казнену политику према *нерадинима*, како их он назива.⁸ Он не само што ту реч обилато користи већ то чини и у нешто ширем контексту. Подела на „поштену” и „непоштену” сиротињу важна је линија разграничења на којој инсистира управо уставобранитељски режим.⁹ Гарашанинова намера била је да глобом, батином и затвором искорени читав низ штетних навика домаћег становништва. Уставобранитељи нису били задовољни резултатима дотадашње казнене политике, о чему говори и Уредба о крађама и лоповлцима, издата већ средином 1845. године. Као посебно проблематичну групу криваца, власт издваја крадљивце, хајдуке и њихове јатаке. Људе већ окореле у вршењу кривичних дела, на које само примена телесне казне није имала јачег утицаја.¹⁰

⁶ Will and Ariel Durant, *The Age of Voltaire*, New York 1965, 13–14; James Breck Perkins, *France under the Regency with a Review of Administration of Louis XIV*, Boston and New York 1892, 191; Jennifer Pitts, *A Turn to Empire: The Rise of Imperial Liberalism in Britain and France*, Princeton University Press 2005, 247–249, 340.

⁷ Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, I, Београд 1897, 324.

⁸ На реч *нерадин*, као синоним за оног ко избегава рад, наилазимо већ у *Рјечнику* Вука Караџића. Вук Ст. Караџић, *Рјечник*, Беч 1818, 465.

⁹ Владимир Јовановић, Александра Вулетић и Момир Самарџић, *Наличја модернизације – српска држава и друштво у време стицања независности*, Београд 2017, 39–42.

¹⁰ Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски значај његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865*, Београд 1967, 189.

О питањима криминала, узроцима увећаног броја крађа и о начину како да се те немиле појаве сузбију говори и нарочит распис из 1846. године. Гарашанин од подручних полицијских званичника тражи да „на нерадине у повереним им срезовима добро мотре, а то исто нарочито и сеоским кметовима да озбиљно препоруче (...) да они на оне људе који своју кућу и своје баштине имају, али су нерадини, добро пазе, будући да су ови људи на то склони, да оно, што трудом себи нису набавили, крађом и похаром надокнаде, од овакови се дакле нерадина нарочито надати, да ће они красти и [х]арати.”¹¹

Ова сасвим бирократска мера свакако није могла довести до сузбијања имовинског криминала, нити је народ испољавао више поштовања према наредбама полицијских власти. Упркос slabим резултатима укупне казнене политике, полицијски режим није одустао од намере да макар голом силом учврсти сопствени ауторитет. Рачунало се да ће упорна примена оштрих мера коначно постићи жељени резултат.¹² Зато је већ средином 1847. донет и драконски *Закон за похаре и крађе*, који је казнену политику заострио до врхунца. Према његовим одредбама, свако ко би обио кућу или починио похару, ма и мање вредности, могао је бити кажњен смрћу.¹³ Ко би украо коња, вола или коју другу домаћу животињу вредности веће од десет талира, има се казнити *мртвом шибом*. Трчањем кроз шпалир од 300 момака, дванаест пута на једну и дванаест пута на другу страну.¹⁴

Јавно батинање до смрти и постављање лешева побијених криваца на точкове крај друмова део су древне политике застрашивања становништва.¹⁵ Круну дотадашње казнене политике чинио је опширни Гарашанинов *Полицајни законик*, објављен 1850. године. Он подробно разрађује политику сузбијања ситног криминала, кривичних дела против личности, имовине, морала, али и ауторитета саме државне власти. То је чињено глобом, хапсом или телесном казном до 25 батина. Том циљу стремио је и један од последњих параграфа, посвећен сузбијању беспослице и

¹¹ АС, Министарство унутрашњих дела, Полицајно одељење, III-5, 1846.

¹² Миладин Т. Радовић, *Самоуки рукопис*, Титово Ужице 1984, 45–49.

¹³ Момчило Грубач, *Телесна казна у Србији 1804–1873*, Београд 2004, 46–47; Т. Живановић, *Законски извори кривичног права Србије*, 197–198.

¹⁴ Владан Ђорђевић, *Успомене – културне скице из друге половине XIX века*, Нови Сад 1927, 35–36; Зоран Мирковић, *Смртна казна и казна трчања кроз шибе у Србији 1804–1860*, Београд 2013, 81–136.

¹⁵ Ипак, у значајном броју случајева и услед низа олакшавајућих околности, казна мртве шибе могла је бити замењена казном дугогодишње робије. Тако овај закон, заправо, није водио елиминацији појединачних склонијих чињењу тежих кривичних дела, већ вишеструком увећању робијашке популације у самој Кнежевини.

нерада. Према §261. Полицајног законика, бећаре и оне који у беспослици живот проводе могла је снаћи казна слања у казнену колонију у Топчидеру, где би на принудном раду провели до годину дана.

Упоредо са стратегијом оштрог сузбијања нерада, режим приступа величању марљивости и уморности као пожељних образаца понашања самих поданика.¹⁶ Кудећи, опет, оно што је неразумно, власт удара на уврежени обичај светковања мноштва мање познатих светаца. Власт сумња да је то само изговор за беспослицу и траћење времена. Држава налази многе мане земљоделчевом календару, оптерећеном мноштвом празничних дана. Сам сељак, тврде званичници, иако је његова религиозност махом формалне природе, од две ствари никако не одустаје. Прва је држање строгих постова, а друга поштовање благих дана, током којих није препоручљиво радити.¹⁷

О томе сведочи занимљив текст из 1852, посвећен осуди неодговорног начина располагања временом, везаног за тежачке и ратарске радове. Као реликт вековног робовања под Турцима, српско село је и средином 19. века било склоно конзервативном приступу пољопривреди, зарад наводног поштовања традиција. Аутор овог списка био је истакнути лекар и јавни радник – Аћим Медовић, Гарашанинов лични пријатељ. Збројивши радне и нерадне дане у народном календару, он налази да их је готово једнак број. Што је још горе, управо током оних месеци када земља тражи највећи труд и улагање, празничне забране и поштовање мноштва локалних светаца не допуштају да се ради. Србија је слаба, закључује Медовић, јер је још увек сиромашна.¹⁸ Као највећу ману он види то што преко године ништа у дане празничне не ради, ни у кући ни у пољу. Иако те дане празновати „ни наша црква, ни хришћански закон, не заповеда ни налаже“.¹⁹

Идеја да богатство једног народа у великој мери почива на благостању самих сељака, добија све више присталица међу европским економским мислиоцима епохе просветитељства. То је и једна од кључних теза Франсиса Куеснеја, поборника физиократске економске школе, и она

¹⁶ *Србске новине*, бр. 49, 28. мај 1849.

¹⁷ Детаљније о томе: Соња Петровић, *Сиромаштво у фолклорној традицији Срба од XVIII до XIX века, прилог проучавању народне културе*, Београд 2014.

¹⁸ Црква је тражила светковање званичних педесет и пет дана, међутим, када се у то уброје и други дани кад сељак не ради, испада да једну трећину године чине празнични дани. Медовић је извео рачуницу да је Србија услед тога на губитку од близу пола милиона талира годишње, срачунато по просечној цени надница.

¹⁹ Аћим Медовић, „Мане и недостаци нашег народа и начин како би се тима помоћи могло“, *Београдски Велики календар*, 1852, 38–54.

гласи: сиромашан сељак – сиромашна краљевина, сиромашна краљевина – сиромашан краљ.²⁰ Ангажованим односом према сељачком сталежу и подстреком сеоској економији, Гарашанинов став је врло сличан таквој економској логици.

Уставобранитељски режим није се задовољио пуком пропагандном поруком како би сузбио нежељене навике самих поданика. Међу прве мере које Гарашанин покушава да спроведе спада унапређење и помагање пољопривреде. За почетак, сађењем различитих сорти воћака крај окружних начелстава.²¹ Слично томе, уследило је масовно сађење дрвета дуда, такође крај окружних начелстава, а касније и широм читаве Кнежевине.²² Циљ власти у другом случају било је потпомагање развоја домаћег свиларства, од ког су очекивани знатни приходи.²³ Гарашанин храбри и политику извођења масовних јавних радова. Пре свега робијаша, осуђених за најтежа кривична дела. Свакодневним принудним радовима на поправци друмова, копању канала и подизању насипа Гарашанин покушава да потврди енергичност и предузимљивост самог режима.

Расписом с почетка 1846. године начелнику сваког округа, сем Београдског, наређено је да своје робијаше „непрестано на рад употребљује, и то нарочито да они по окружним варошима сокаке чисте, путове око вароши да граде, јендеке гди су нуждни за пропуст воде да копају; једном речју да им се непрестано посао тражи и задаје, како никад неће безпослени лежати, јер се тиме пресуда судска осујећава. Но начелства ће дужност бити строго на то мотрити, да апсеници при опредељавању рада прилежни буду”.²⁴ Тражити прилежан рад уз свакодневну звуку будака и робијашких трнокопа било је једно, но то и постићи нешто је сасвим друго. Шире посматрано, радило се о стандардном обрасцу камералистичког поступања, наредбом одозго, бирократизованом политиком ангажовања људских ресурса у циљу потврђивања ауторитета самих власти.²⁵

²⁰ Ernest Neville Williams, *The Ancien Régime in Europe*, New York 1970, 415–416; Jérôme-Adolphe Blanqui, *History of Political Economy in Europe*, Putnam's Sons 1885, 356.

²¹ АС, МУД, Регистар 1852, № 68, 5129.

²² Бојана Миљковић-Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834–1867)*, Београд 2014, 158–159.

²³ Врло слична политика популаризовања производње свиле као у Србији била је спровођена и у Српској Војводини у истом периоду. Детаљније о томе: Милан Петров, *Свиларство у Војводству Србија и Тамишки Банат 1850–1860*, Нови Сад 1974.

²⁴ АС, МУД, П, XII-4, 1846.

²⁵ Детаљније о томе: Albion Woodbury Small, *The Cameralists, the Pioneers of German Social Polity*, Batoche Books 1909; *The Beginnings of Political Economy: Johann Heinrich Gottlob von Justi*, ed. J. G. Backhaus, Springer 2009.

Велико је питање колико је такав модел круте технократске управе могао имати жељеног успеха. Нарочито имајући у виду став самих сељана, такође осуђених на принудни рад око извођења јавних радова, насипања друмова, сечења дрвне грађе и превлачења телеграфских дирека. За разлику од робијаша, чији је принудни рад био део званичне казнене политике, сељацима је кулук био наметан у име општег благостања и напретка. Слабо плаћени и још слабије храњени, они су такав облик рада сматрали једном од најомраженијих обавеза. Присиљени претњом полиције и кметова на извођење јавних радова, они их обављају безвољно. Пасивни отпор кулуку водио је томе да сељаци на јавне радове одлазе уз саркастичан став да „ко на кулуку од рада умре, не треба га ни закопати”.²⁶

Незадовољство самих тежака, огорчених до крајности, сведочи о врло нездравој клими која је завладала Кнежевином средином 19. века. Амбициозни планови уставобранитеља само су увећали бес људи принуђених да се покоре полицијској наредби једне неспособне, корумпиране и осционе власти. Током две деценије режима уставобранитеља показало се да су његови успеси и резултати у најбољем случају били половични. Земљорадник, који је под принудом кулучио кнезу Милошу, сада кулучи среским капетанима и кметовима Александра Карађорђевића.²⁷ Заузврат, од њих трпи увреде, унижења и батине. Један од кључних људи режима приговара и упозорава чланове Државног савета. Има округа, тврдио је он, где „народ скапа од боја и зулума чиновника. Знате ли да их бију као стоку?”²⁸

Иако је полицијски режим убрзо постао врло непопуларан, ако не и омражен, сам Гарашанин није био обесхрабрен, нити је одустајао од својих почетних намера о економском препороду земље. Већ 1845, он члановима Државног савета образлаже како се приходи у земљи могу увећати само укоренивањем корисних идеја какве су се већ показале успешним у Европи. Своје становиште о потреби унапређења и просвећивања народа он је сажео у следећем: „Разумна целу коју правителство пред очима имати може, зактева, да оно народ из његовог у сваком призрењу још низког стања извуче, и просвештенијим га учини (...) ако ми желимо у ред остали просвештени народа ступити а предпостављену с народом нашим циљу достигнути.”²⁹ Био је то покушај стварања државе благостања применом нових научних достигнућа по европским обрасцима.

²⁶ Андрија Раденић, *Светоандрејска скупитина*, Београд 1964, 142.

²⁷ Милан Влајинац, *Зеон или кулучење ван места становања*, Београд 1932, 412–413, 432.

²⁸ *Записи Јеврема Грујића*, I, Београд 1927, 33.

²⁹ АС, МУД, П, 1845, V-196.

У обимном спису под називом *Основне мисли*, из 1847. године, налазе се набацане идеје о различитим, врло занимљивим Гарашаниновим пројектима. Између осталог, ту је и *Пројекат Земљоделске практичке примерне школе*. Гарашанин је нагласио да, иако је Србија превасходно земљорадничка држава, њена власт готово ништа није чинила на унапређењу земљорадње, иако од ње живи већина Срба. Он сматра да је та околност „у највећем степену срамна за Србски Совјет што он ту потребу не увиђа”.³⁰ Чињеницу да на близу милион становника, махом земљоделаца и сељака, не постоји ниједна практична школа за унапређење пољопривреде, министар полиције сматра штетном по укупан развој земље.

Идеја о практичној земљоделској школи коју је Гарашанин најавио још 1847. није била нова. Она је везана за спознају о постојању сличних образовних институција у појединим европским земљама још током прве половине 19. века. Наиме, већ 1845. године Гарашанин је са њему несвојственом пристрасношћу величао успех нарочите руралне школе у Хофвилу, крај Берна.³¹ Тамо је швајцарски филантроп и педагог Емануел Феленберг основао нарочит завод за сиромашну децу, махом сељачког порекла. Њен задатак био је да их подучи пољопривредној економији и другом корисном раду, повезујући науку и практичан рад у пољу и поступајући са ученицима тако да им предавања буду разумљива. Овај пројекат, истицао је Гарашанин, донео је Феленбергу светску славу и дивљење не само признатих европских научника већ и многих крунисаних глава.³² Гарашанин је већ тада помишљао како да сазнања о успесима руралне школе у Хофвилу пресади на тло Србије. Иако је од те идеје па до њеног остварења прошло неколико година, Гарашанин од ње није одустао. Напротив, он се побринуо да за њу обезбеди помоћ стручних сарадника, који ће бити главни извршиоци његових разноврсних пројеката.

Међу кључне протагонисте Гарашанинових техничких замисли спада Атанасије Николић, начелник Полицајног одељења Министарства полиције. Артиљеријски официр и математичар, школован у Бечу, Николић је био један од оних Срба пречана који су још по позиву кнеза Милоша прешли у Кнежевину и нашли службе у просветној струци. Уз

³⁰ АС, Фонд Илије Гарашанина [=ФИГ], 225.

³¹ Robert Dale Owen, *Twenty-Seven Years of Autobiography: Threading My Way*, London 1874, 121–142; Peter M. Jones, *Agricultural Enlightenment: Knowledge, Technology, and Nature 1750–1840*, Oxford University Press 2016, 73, 89–91; Hermann Krüsi, *Pestalozzi, his life, work and influence*, Van Antwerp, Bragg & Co 1875, 198–227.

³² АС, МУД, П, V-196, 1845.

то, био је заклето присталица новог режима, човек Илије Гарашанина. Не чуди стога што је временом постао и један од првих званичника задужених за техничко унапређење и спровођење бројних замисли новог режима.³³ У свом кратком аутобиографском спису, Николић са жаљењем истиче огроман заостатак српске привреде, мањак школованих људи и недостатак добрих друмова, непходних за даљи развој српске економије.³⁴ Сматран стручњаком ретких квалитета, Николић је ускоро био у прилици да на делу испољи своје организаторске способности. Међутим, његово учешће у неколико важних државних пројеката није се одвијало сходно почетним плановима Гарашаниновог миљеника.

Упркос несумњивом поверењу министра полиције, покушаји Атанасија Николића често наилазе на сасвим неочекиване препреке, као и на неповољан одјек у српској јавности. Малобројна београдска елита, сачињена од неколицине имућних трговаца, на њих је гледала са нескривеним подозрењем и подсмехом. Тако је већ први Николићев пројекат – издавање листа за популарисање српске пољопривреде – прошао неславно. *Чича Срећков лист*, покренут 1847, морао је бити угашен услед незаинтересованости публике и малог броја претплатника. Други, једнако неуспешан Николићев пројекат везан је за покушај обнове српске артиљерије, оправком старих топова, избачених из употребе и остављених зубу времена. Први опити за оспособљавање и оправку топова вршени су крај Докторове куле на Врачару, средином 1848.³⁵ Но услед недостатка квалитетног дрвета, потребног за израду топовских лафета, вештих мајстора кадрих да поправе старе и излију нове топове, као и услед несташице бакра и гвожђа, напори Николића остали су узалудни. Био је то још један прескуп и неостварив покушај који је било много теже извести но што се то у почетку чинило.

Готово истовремено, Николић је био задужен за покретање прве казнене колоније у земљи, познате као апсеничко радилиште у Пожаревцу. Неколико десетина кажњеница (махом чедоморки и тровачица мужева) прикупљено је из читаве земље и послато у Пожаревац, на принудни рад. Занимљиво је да је један од важних задатака самих робијашица био да преду вуну и ткају платно, од којих су израђивани фишеци за барутно пуњење, неопходни за дејствовање самих

³³ Зоран Мирковић, „Казна лишења слободе у Србији 1804–1860. године”, *Зборник радова Правног Факултета у Новом Саду* 1 (2013) 164–165.

³⁴ Атанасије Николић, *Биографија верно својом руком писана*, Београд 2002, 93–94.

³⁵ АС, ФИГ, 319; *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, I, прир. Ст. Ловчевић 1931, 33.

топова.³⁶ Рад на поправци топова и мануфактура за производњу платна у Пожаревцу били су у међусобној вези. Оба пројекта имала су за циљ стварање језгра нове српске артиљерије, преко потребне у ратној 1848. години.³⁷ Био је то трећи по реду Николићев покушај, који је после свега неколико година био напуштен.³⁸

Упркос узастопним неуспесима разних Николићевих пројеката, Гарашанин му је и даље поклањао поверење, сматрајући га драгоценим сарадником. О томе сведочи чињеница да је Атанасије Николић, као начелник Министарства полиције, учествовао у припреми Огледне економије у Топчидеру, основане 1851. године. Уједно, била је то и прва робијашница у Кнежевини, намењена смештају и преваспитавању кажњеника из целе Кнежевине. Реч је о још једном важном државном пројекту, од којег се много очекивало. Пре свега, снажан допринос унапређењу српске пољопривреде стручним и упорним радом на пољима, ораницама и ливадама Топчидера, највећег огледног добра у Србији.

Практична подука, заснована на најсавременијим пољопривредним достигнућима, и државна субвенција, основни су елементи на којима почива Огледно економско добро у Топчидеру. Већ прва тачка Уредбе о Топчидерској економији истиче да је то установа која ће служити као „образац и науку земаљске радње читавом народу”. Како је први циљ Завода да постане „опитно и примјерно [добро] (...), то је приступ у ово заведеније свакоме отворен”.³⁹ Популаризација савременог и научног приступа пољопривреди, инклузивност и отвореност су основна начела на којима је почивао казнено-васпитни завод у Топчидеру.

Са сличним циљем је почетком 1853. основана и Земљоделска школа у Топчидеру. Унапређење домаће пољопривреде и просветни рад са сеоском омладином кључни су циљеви обе установе. Уредба о Земљоделској школи, иако садржи свега двадесет чланова, врло је драгоцене за разумевање концепта који је промовисан у круговима високих српских технократа. Услови за пријем питомаца били су јасни. Из сваког среза у Србији у школу ће бити примљен по један питамац, биран из задружне породице. Он мора имати бар шеснаест година и бити снажног телесног склопа, како би могао обављати пољопривредне

³⁶ Иван Јанковић, „Женско апсеничко радилиште у Пожаревцу 1848–1852”, *Годишњак за друштвену историју* 3 (2013) 18–21.

³⁷ *Преписка Илије Гарашанина*, I, прир. Гргур Јакшић, Београд 1950, 185, 193.

³⁸ Ивана Мистрицеловић, *Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода 1853–1918*, Пожаревац 2016, 32–37.

³⁹ *Зборник Закона и Уредаба у Књажевству Србије*, XXX, Београд 1877, 319–329.

послове, и мора имати сведочанство о добром успеху у основној школи.⁴⁰ Осим бесплатне хране и заједничког смештаја, питомац од школе добија и нарочиту униформу и свакодневну стручну обуку, у трајању од две године.⁴¹ Крајем сваке школске године он полаже стручни испит пред нарочитом комисијом сачињеном од званичника разних струка.

Школски дан питомаца организован је по принципу целодневне наставе, уз комбинацију теоријског учења и пољских, практичних радова. Земљоделска школа повезује елементе основне школе и касарнског начина живота, уз обавезан војни егзерцир сваке недеље. Дневна настава устројена је на следећи начин: устајање је у четири сата изјутра, а повечерје у девет увече. Никома од питомаца није допуштено лећи у постељу пре повечерја. Питомци су сами задужени да распере и поставе постељу и да чисте собе. Школу питомац може напустити само изузетно, у случају теже болести.

Дисциплина се сводила на потпуну послушност питомаца према наставницима и другом школском особљу. Питомци, разумљиво, не смеју се из школе самовољно удаљавати, док су обавезни присуствовати самој настави, бити пажљиви и мирни. Они ни по коју цену не смеју из школе бежати кући, а у Београд могу ићи само са специјалним допуштењем управе. Но, и у тим ретким приликама ни по коју цену не смеју посећивати механе. На часовима, сем писати, читати и рачунати, они ће учити хришћанску науку. Теоретско знање које је питомац стекао проверава се на испитима, од стране нарочите комисије. Сваки питомац пред собом мора имати један циљ – стицање земљоделског образовања, како би својим укупним понашањем служио на част Заводу.

Развијање професионалне етике и моралности код питомаца један је од важнијих циљева саме школе. Међусобно понашање питомаца има бити *дружељубиво*. Као у каквом манастирском општежићу, они морају живети као браћа. Насупрот том идеалном концепту киновијског живота, дисциплински испади кажњавају се једноставним системом казни. Под тачком 16. Уредбе, сви мањи преступи имају се казнити опоменом, саветом и укором. За веће преступе казна је био затвор до осам дана, о хлебу и води. Напослетку, питомац сасвим рђавог владања, као *непоправљив* и недостојан Завода, биће отпуштен кући.⁴² Занимљиво је

⁴⁰ Светислав Владисављевић, „Земљоделска школа у Топчидеру (1853–1859)”, *Годишњак града Београда XXXIV* (1987) 121–125.

⁴¹ Одећу чини: сламнати шешир лети, а шубара зими, сукнене чакшире, кошуља и јелече, преко свега тога још и кратак гуњ, а на ногама чарапе и опанци. *Зборник Закона и Уредаба у Књажевству Србије*, VII, Београд 1854, 10.

⁴² Занимљиво је да Атанасије Николић међу првима користи реч *непоправим*, као синоним за појединца од ког је држава дигла руке. Када је реч о криминалистици као научној

да је врло сличан принцип казне избацивања из интерната оних ученика које је немогуће дисциплиновати познавао и споменути Феленбергов систем руралне школе у Хофвилу.⁴³

Уредба о Земљоделској школи, сем што понавља познату дисциплинску матрицу уставобранитељског режима, сведочи и о врло скромним донетима прве стручне школе у Кнежевини. Одредбе о наставном плану врло су штуре и уопштене, а још и више када је реч о практичном раду у пољу и са земљом. Својим морализаторским и дидактичким циљевима, правила више инсистирају на идеализовању врлина но што нуде практичан одговор на питање како обучити самог питомца. Утолико настава у Заводу представља комбинацију продужене основне школе и практичне пољопривредне подуке, уз елементе војне обуке. Наравно, уз инсистирање на моралном преображају самих питомаца, полазника ове двогодишње школе.⁴⁴

Питање је, ипак, колико је Атанасије Николић, као човек тврдих начела, био погодна личност за деликатан просветни рад са питомцима Земљоделске школе.⁴⁵ Показало се да је та установа сличнија заводу за дисциплиновање штићеника но каквој стручној школи. Недостатак практичних искустава и наставног кадра у супротности је са тежњом управе да од питомаца начини вредне и предузимљиве ратаре и пољопривреднике. Ипак, сам Николић на више места у својим записима помиње Земљоделску школу, приказујући је у најлепшем могућем светлу. „Ја себи ласкам, да сам устројство ове школе тако удесио, да оно одговара савршеним нашим околностима и потребама.”⁴⁶ Он 1857. са поносом истиче: „Распространити знања и вештине по Србији, то је била моја циљ. Доиста ја сам задовољство имао гледати како осуђеници по оделењима напредују у радовима и како питомци земљоделске школе успевају у наукама и радовима своје струке.”⁴⁷

дисциплини, појам *incorrigible* (непоправљив) своју пуну популарност ће стећи тек крајем 19. и почетком 20. века.

⁴³ У руралној школи у Хофвилу, сем избацивања из завода као најтеже казне, у примени је и казна усмене опомене, укидање повластица, као и могућност умањења хране. Тек у изузетним случајевима допуштена је и примена телесне казне. *Letters from Hofwyl by a Parrent, on the Educational Institutions of De Fellenberg*, London 1842, 264–266.

⁴⁴ Б. Катић-Милковић, *Пољопривреда Кнежевине Србије*, 306–309.

⁴⁵ На изненађење многих, у бурним годинама обрачуна са обреновићевском опозицијом, Николић се истакао суровим поступцима и злостављањем испитаника, осумњичених за припрему завере против новог режима. *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869*, прир. Драгослав Страњаковић, Београд 1939, 87–88.

⁴⁶ А. Николић, *Биографија*, 122–123.

⁴⁷ Исто, 135.

Његов претерани оптимизам, међутим, нису делили поједини савременици, једнако упућени у послове Земљоделске школе, али и Топчидерске економије. Један од првих критичара био је Владимир Јовановић, који се тек вратио са студија економије у Хохенхајму и коме је убрзо поверено место економа у Топчидерском економском заводу. Према његовим речима, „Николић није био специјално образован ни за једну грану економије, која је у Топчидеру извођена”. То га, међутим, није спречило да преузме *апсолутно господарство* над тамошњом економијом. Он критикује Николићев крут метод рада са питомцима, јер уместо да полазнике оспособи за практичну пољопривреду, та школа нуди „више теоријско него практично образовање”.⁴⁸ Критику резултата Земљоделске школе изнео је и њен млади управник Јосиф Пецић, иначе лични пријатељ Владимира Јовановића. И један и други предлагали су да се сам казнени завод са робијашима сасвим исели са простора Топчидера, а да се Земљоделска школа потом темељито преуреди.

Њихови предлози и критике нису били по вољи Атанасију Николићу, који их схвата као нечувену дрскост и нелојалност према надређеном старешини. Николић каже да ти млади људи „нису научили слушати па би ради били одма заповедати и вршити дужности не по устројству но по својој ћуди”.⁴⁹ Да је сукоб између самих званичника у Топчидеру био озбиљније природе, сведоче и догађаји везани за Светоандрејску скупштину 1858. године. Већ током првих седница, тврди Николић, управо је Јовановић подговорио неке од питомаца да изнесу тешке тужбе на рачун саме управе Земљоделске школе. Они су у својој обимној петицији изнели како је њихово образовање у тој школи неодговарајуће, као и да се са њима поступа готово као са робијашима.⁵⁰

Ни Атанасије Николић, опет, није довољно поуздан извор при оцени успеха и резултата Земљоделске школе. Његово вешто манипулисање подацима пре подсећа на контролу штете и на одлагање признања неуспеха. То потврђују и историчари који су се каснијих година осврнули на то питање. Они нису крили скептицизам, посебно када је реч о економским постигнућима режима. Никола Вучо и Гејл Стокс међу првима су указали на несклад између прокламованог и постигнутог, управо када је реч о Огледној економији и Земљоделској школи у

⁴⁸ Владимир Јовановић, *Успомене*, прир. Василије Крстић, Београд 1988, 69.

⁴⁹ Они су желели да питомцима предају *академијски*, онако како су и сами учили. А. Николић, *Биографија*, 137.

⁵⁰ А. Раденић, *Светоандрејска скупштина*, 91–92, 95–96.

Топчидеру.⁵¹ Другим речима, било је немогуће прикрити стварне размере неуспеха планова које су Николић и Гарашанин тако упорно покушавали да остваре применом класичних образаца камералистичке политике.

Најзад, и дисциплинска политика према питомцима Земљоделске школе по много чему је налик третману самих кажњеника у топчидерској робијашкој колонији. У оба случаја реч је о штићеницима лишеним слободе, док држава на себе преузима бригу о њиховом васпитавању, школовању, здрављу и биолошким потребама. Заузврат, питамац прихвата позицију лица делимично лишеног слободе, виших циљева ради. То је суштинска веза између покушаја државе да једним истим методом школује малолетне питомце и преваспита људе осуђене на казну робије због најтежих кривичних дела. Реч је о типу *тоталних институција*, устројених са јасно одређеним циљем – да изолују, обуче и морално преобрате самог штићеника, био он робијаш, малолетни преступник или питамац.⁵²

Уз нејасну и недовољно разјашњену дисциплинску политику, подбацила је и економска рачуница самог режима. Упркос великим улагањима и очекивањима, Земљоделска школа и Топчидерска економија били су у све незавиднијој финансијској ситуацији.⁵³ Незадовољство шире јавности постигнућима уследило је готово одмах по отварању седница Светоандрејске скупштине. Убрзо по повратку кнеза Милоша, неизвесна је постала и судбина Топчидерске економије, будући да су расходи умногоме превазилазили приходе.⁵⁴

Идеја режима да преваспита робијаше, а да сеоску омладину приволи интензивној пољопривреди, поучна је колико и противречна. Намера да се Топчидер користи као место за развијање економских потенцијала земље спорна је не само са економског већ и са безбедносног становишта. Држати под стражом слабо плаћених и још слабије мотивисаних пандура више стотина кажњеника, било је у најмању руку неодговорно. Када би се сви ти људи размилели по шумовитим брежуљцима Топчидера, надзор

⁵¹ Никола Вучо, „Топчидерска економија 1851–1928”, *Годишњак града Београда XXVIII* (1981) 69–73; Gale Stokes, „False Start: The Economic Enterprise at Topčider”, *Rice University Studies*, Vol. 58, No. 4 (1972) 123–132.

⁵² Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Vintage 2012, 293–300; Erving Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Anchor Books 1961, 4–6, 26–28; Susie Scott, *Total Institutions and Reinvented Identities*, Palgrave, Basingstoke, New York 2011, 9–10, 175–178; Michael Ignatieff, *A Just Measure of Pain: The Penitentiary in the Industrial Revolution 1750–1850*, Macmillan Education UK 1978, 48, 59–60.

⁵³ С. Владисављевић, „Земљоделска школа”, 122–131.

⁵⁴ Н. Вучо, „Топчидерска економија”, 75–76.

над њима био је готово немогућ. Са становишта опште сигурности, живот и имовина становника околних села увек су били под претњом могућег напада одбеглих робијаша. Нажалост, та чињеница је игнорисана све док сами кажњеници Топчидерског казненог завода нису припремили и извели убиство кнеза Михаила, средином 1868. године.

Утолико је Топчидер, у симболичком смислу, заиста постао место својеврсног проклетства и узастопног пораза. На том простору скрхана је не само моћ полицијског режима Милутина Гарашанина већ и режима Михаила Обреновића. Са Топчидером, као местом масовног затварања робијаша, после 1868. било је завршено. У наредним деценијама тамо су били слати само малолетници, који су све до почетка 20. века обучавани узгајању воћака, калемљењу и расађивању биља.⁵⁵ На том простору малолетници су похађали и основну школу, под надзором локалног топчидерског свештеника. Тако је скромно и без каквих већих очекивања био окончан пројекат Земљоделске школе у Топчидеру.⁵⁶

Неуспех Гарашанинових планова о стварању државе благостања дао се наслутити неколико година пре кобне Светоандрејске скупштине. Њему претходи Гарашанинов пад са места министра полиције, најављен још 1852. године. Гарашанин постаје жртва сложених међународних околности и притисака Русије, у предвечерје Кримског рата и поновног отварања Источног питања.⁵⁷ Конфузне политичке прилике у Србији средином 19. века за последицу имају половичне успехе многих државних пројеката којима је бирократски режим уставобранитеља желео да се дичи. Земљоделска школа и Топчидерска економија указују на склоност режима да најпре нешто осмисли, а да тек потом стварност покуша да прилагоди својим плановима. Отуд је несклад између збиље и оптимистичких визија био важан узрок половичних успеха већине државних пројеката.

Ентропија и слаба организација, уз финансијску неисплативост и непродуктивност, учинили су да се Гарашанинови пројекти угасе један за другим.⁵⁸ Семе знања и напретка од ког се толико очекивало пало је на

⁵⁵ АС, Министарство правде, I-133.

⁵⁶ Феликс Каниц, *Србија земља и становништво*, I, Београд 1987, 111, 123; Миленко М. Жујовић, „Поглед на стање наших казних завода за 1883–1884–1885 год.”, *Бранич* 4 (1887) 157; Милан Ђ. Милићевић, *Дневник*, I, прир. Петар Крстић, Београд 2011, 71, 73, 345.

⁵⁷ Dušan Bataković, *The Foreign Policy of Serbia (1844–1867): Ilija Garašanin's Načertanije*, Belgrade 2014, 137; Дејвид Мекензи, *Илија Гарашанин, државник и дипломата*, Београд 1987, 157–162; Драгослав Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842–1858*, Београд 1932, 176–177.

⁵⁸ С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 93–94.

неплодно тло, супротно очекивањима режима. Сами питомци вајкали су се да у Земљоделској школи нису научили ништа ново, нити су стекли уважавања у друштву. Себе они нису видели као будуће лучоноше на пољу пољопривреде. Највећи број њих надао се скромној служби општинског писара у каквом селу или бар учитеља.⁵⁹

Слабости које је испољавао Гарашанинов режим баштини и режим кнеза Михаила Обреновића. Окружен високим технократама конзервативних политичких уверења, кнез је наставио са изградњом бирократске управе, засноване на крутом централизму. То открива и обимна монографија признатог економског стручњака и министра финансија, Косте Цукића. Под симболичким насловом *Економна полиција*, та књига представља суму знања претходне камералистичке идеологије, која од поданика тражи и захтева, али не нуди одговор на питање како изградити једну делотворну економију. То је утопија, заснована на успешној и планској пољопривреди, ратарству и сточарству. И Цукић види земљу богате жетве и обилне летине, задовољних сељака и уређених села и вароши.⁶⁰ Насупрот овој ружичастој слици, презадуженост сељака и заостала привреда представљају суморну стварност Кнежевине Србије.⁶¹

Стерилан одговор технократа на жива и деликатна питања, попут стручне обуке питомаца и њихове мотивације, типична су реакција технократа блиских властима и у остатку Европе. Недостатак емпатије владајуће елите, оптерећене дискурсом моћи када се ради о маргинализованом и сиромашном поданику, о томе довољно говори.⁶² Идеја да је просечног почетника у криминалу могуће преваспитати принудним пољопривредним радом остала је врло жива чак и почетком 20. века. Овај реакционарни рефлекс представља уобичајен одговор у већини савремених држава. Рад са земљом, сматрало се, оплемениће и променити посрнулога, професионалног коцкара, скитницу, алкохоличара и малолетног почетника у преступу. Један од ретко луцидних криминолога, Вилијем Талак, приметио је, међутим, нешто сасвим супротно. Казнени режими још увек полазе од врло заводљиве, али погрешне претпоставке да ће човек својим трудом најпре оплемениће земљу, а да ће земља затим оплемениће њега. Талак цинично примећује да прикупити више хиљада нерадника на једном месту не значи да ће људи, који су живот провели у

⁵⁹ С. Владисављевић, „Земљоделска школа”, 129–130.

⁶⁰ Коста Цукић, *Економна полиција*, Београд 1862, 77–201.

⁶¹ С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 422–431.

⁶² Matthew Davenport Hill, *Suggestions for the Repression of Crime*, London 1857, 119–141; Louis Gordon Rylands, *Crime: its Causes and Remedy*, London 1889, 81–84.

бекству од закона, преко ноћи постати марљиви пољопривредници и вредни ратари.

Доказ да је такво размишљање фундаментално погрешно Талак налази управо на примеру једног од највећих центара за принудни смештај професионалних скитница, Маркплус у Белгији.⁶³ Њихов боравак у тој тоталној институцији свакако није водио моралном преображају тих, од друштва већ одбачених људи, очврслих у свом презиру према заједници. Још и мање продуктивности и исплативости њиховог рада. Они су са цинизмом и стоички гледали на тај, за њих туђ и непријатељски свет.⁶⁴ Петар Кропоткин, који је године провео по европским затворима, одлично примећује да између друштва угледних и света одбачених постоји огроман, непремостив јаз. Кропоткин налази да затворске и сличне институције постоје само стога што друштво није у стању да се суочи са размерама сопствене трулости и лицемерства.⁶⁵ Иако је ту смелу спознају изнео већ током осме деценије 19. века, она је упорно игнорисана.

Упркос назнакама да је реч о застарелом идеолошком конструкту осуђеном на неуспех, од викторијанске Британије до прогресивизмом задојене Америке инсистира се на хришћанским моралним вредностима и величању пољопривреде. Парадоксално, принципи нове казнене политике обилују и дискурсом реакционарног. Повратком на идеју о везивању кажњеника за земљу, попут колона у раном средњем веку, и покушајем решавања социјалних напетости оживљавањем старих решења, држава открива озбиљан мањак свежих идеја. Неспостојство високих званичника, услед огромног увећања сиротиње по милионским метрополама, било је очигледно. Ескапистичке идеје о каквој удаљеној радној колонији или пољопривредном газдинству остају зато кључни лајтмотив у делима многих угледних криминолога и стручњака за казнено право почетком 20. века.⁶⁶

⁶³ Daniel T. Rodgers, *Atlantic Crossings: Social Politics in a Progressive Age*, Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press 1988, 215–216; Edmond Kelly, *The Elimination of the Tramp*, G. P. Putnam's sons 1908, 19–23; William Harbutt Dawson, *The Vagrancy Problem*, P. S. King & Son 1910, 104–123; William Tallack, *Penological and Preventive Principles*, London 1896, 221–223; *The Treatment of the Offender – The Sixty-Seventh Annual Report of the Prison Association of New York 1911*, Albany 1912, 39–53.

⁶⁴ Детаљније о томе: Josiah Flynt, *Tramping With Tramps*, New York 1907.

⁶⁵ Петар Кропоткин, *Записи једног револуционара, Мемоари*, Београд 1989, 225.

⁶⁶ Cesare Lombroso, *Criminal man*, G. P. Putnam's sons 1911, 189–203; Enrico Ferri, *Criminal Sociology*, Boston 1917, 274–276; Raffaele Garofalo, *Criminology*, Boston 1914, 190, 225, 269; Samuel J. Barrows, *The Reformatory System in the United States: Reports prepared for the International Prison Commission*, Washington 1900, 134–136, 156–157; Alexander Winter, *The New York State Reformatory in Elmira*, London 1891, 10–13, 112–114; Enoch Cobb

Закључак

Режим уставобранитеља заснивао се на вери у моћ полицијске државе и њен неоспоран ауторитет. Режим уједно почива на древној идеји да власт заповеда и кажњава, а поданик се покорава. Тај сасвим ригидан и реакционаран поредак органски је део идеологије засноване на величању полицијског ауторитета. Био је то начин високих српских бирократа, посебно Илије Гарашанина, који је годинама заповедао Министарством унутрашњих дела. Уједно, он је и главни творац првих казнено-економских и просветних институција, попут казнене колоније у Топчидеру или Земљоделске школе, класичних продуката камералистичке идеологије којом су уставобранитељи били задојени.

Средином 19. века, вера режима у способност сопствених институција била је пољуљана. Показало се да ни после знатних улагања и напора држава није у стању да укорени неке од својих кључних пројеката. Ни Земљоделска школа ни топчидерска казнена колонија нису уродили жељеним плодом.

Но насупрот очевидним неуспесима, вера у моћ тоталних институција у Србији тек је била рођена. Касарне, апсане, школе и болнице постају дом за разне групе државних штићеника, уједно и полигон за развијање дисциплинских механизма којима су подвргаване различите категорије становништва, махом представници заједнице маргинализованих. Реч је о тоталним институцијама у Србији, налик онима какве описују Мишел Фуко и Гофман у својим кључним радовима. Реч је о затвореном систему државне интервенције и контроле одређених група поданика нарочитим облицима принудне манипулације. То је још један облик тријумфовања власти над потчињеном индивидуом. У великом броју случајева, међутим, механизам управе показао се као неделотворан, а економска исплативост и утицај на саму публику сасвим су скромни. Идеја о неговању напретка и указивању на предност практичних школа интензивирањем пољопривреде остаје велика утопија Илије Гарашанина.

Незадовољство посланика Народне скупштине крајем 1858. није се излило само на уставобранитеље, већ и на укупну идеологију полицијске државе и, најзад, на саму Земљоделску школу. Она је проглашена за

Wines, Theodore William Dwight, *Report on the Prisons and Reformatories in United States and Canada, made to the Legislature of New York*, Albany 1867, 353–363; Mary Gibson, *Italian Prisons in the Age of Positivism, 1861–1914*, Bloomsbury Academic 2019, 52–60, 74, 81, 132.

бескорисну институцију и убрзо је угашена. Како је читав пројекат био мотивисан политичким разлозима, и он је поделио судбину самог режима. Пропаст овог и сличних пројеката није обесхрабрила стратега казнено-васпитне политике широм Европе и Америке. Казнене колоније и интернати за малолетне преступнике остају присутни у многим државама. Иако се радило о подухватима који су често остајали без резултата, елита криминолошких теоретичара изнова им се враћала. Неутемељено уверење да ће везивање млађег кажњеника за земљу довести до чудесног моралног преображаја и тако ослободити друштво нежељених елемената врло је живо и данас.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Објављени извори – Published Primary Sources

Barrows Samuel J., *The Reformatory System in the United States: Reports prepared for the International Prison Commission*, Washington 1900, 134–136, 156–157.

Letters from Hofwyl by a Parrent, on the Educational Institutions of De Fellenberg, London 1842, 264–266.

Owen Robert Dale, *Threading My Way: Twenty-Seven Years of Autobiography*, London 1874, 121–142.

The Treatment of the Offender – The Sixty-Seventh Annual Report of the Prison Association of New York 1911, Albany 1912, 39–53.

Wines Enoch Cobb, Dwight Theodore William, *Report on the Prisons and Reformatories in United States and Canada, made to the Legislature of New York*, Albany 1867, 353–363.

Ђорђевић Владан, *Успомене – културне скице из друге половине XIX века*, Нови Сад 1927. [Ђорђевић Владан, *Uspomene – kulturne skice iz druge polovine XIX veka*, Novi Sad 1927]

Записи Јеврема Грујића, I, Београд 1927. [*Zapisi Jevrema Grujića*, I, Beograd 1927]

Зборник Закона и Уредаба у Књажевству Србије, VII, Београд 1854. [*Zbornik Zakona i Uredaba u Knjažestvu Srbije*, VII, Beograd 1854]

Зборник Закона и Уредаба у Књажевству Србије, XXX, Београд 1877. [*Zbornik Zakona i Uredaba u Knjažestvu Srbije*, XXX, Beograd 1877]

Јовановић Владимир, *Успомене*, прир. Василије Крестић, Београд 1988. [Јовановић Vladimir, *Uspomene*, prir. Vasilije Krestić, Beograd 1988]

Кропоткин Петар, *Записи једног револуционара, Мемоари*, Београд 1989. [Kropotkin Petar, *Zapisi jednog revolucionara, Memoari*, Beograd 1989]

Милићевић Милан Ђ., *Дневник*, I, прир. Петар Крестић, Београд 2011. [Milićević Milan Đ., *Dnevnik*, I, prir. Petar Krestić, Beograd 2011]

Николић Атанасије, *Биографија верно својом руком писана*, Београд 2002. [Nikolić Atanasije, *Biografija verno svojom rukom pisana*, Beograd 2002]

Писма Илије Гарашићина Јовану Мариновићу, I, прир. Ст. Ловчевић 1931. [*Pisma Ilije Garašanina Jovanu Marinoviću*, I, prir. St. Lovčević 1931]

Преписка Илије Гарашићина, I, прир. Гргур Јакшић, Београд 1950. [*Preписка Ilije Garašanina*, I, prir. Grgur Jakšić, Beograd 1950]

Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869, прир. Драгослав Страњакловић, Београд 1939. [*Uspomene i doživljaji Dimitrija Marinkovića 1846–1869*, prir. Dragoslav Stranjaković, Beograd 1939]

Литература – Secondary Works

Bataković Dušan, *The Foreign Policy of Serbia (1844–1867): Ilija Garašanin's Načertanije*, Belgrade 2014.

- Blanqui Jérôme-Adolphe, *History of Political Economy in Europe*, Putnam's Sons 1885.
- Cameralism in Practice: *State Administration and Economy in Early Modern Europe*, ed. Marten Seppel, Keith Tribe, The Boydell Press 2017.
- Dawson William Harbutt, *The Vagrancy Problem*, P. S. King & Son 1910.
- Durant Will and Ariel, *The Age of Voltaire*, New York 1965.
- Ferri Enrico, *Criminal Sociology*, Boston 1917.
- Flynt Josiah, *Tramping with Tramps*, New York 1907.
- Foucault Michel, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Vintage 2012.
- Garofalo Raffaele, *Criminology*, Boston 1914.
- Gibson Mary, *Italian Prisons in the Age of Positivism, 1861–1914*, Bloomsbury Academic 2019.
- Goffman Erving, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Anchor Books 1961.
- Hill Matthew Davenport, *Suggestions for the Repression of Crime Contained in Charges Delivered to Grand Juries of Birmingham; Supported by Additional Facts and Arguments. Together with Articles from Reviews and Newspapers Controverting or Advocating the Conclusions of the Author*, London 1857.
- Ignatieff Michael, *A Just Measure of Pain: The Penitentiary in the Industrial Revolution 1750–1850*, Macmillan Education UK 1978.
- Jones Peter M., *Agricultural Enlightenment: Knowledge, Technology, and Nature 1750–1840*, Oxford University Press 2016.
- Kelly Edmond, *The Elimination of the Tramp*, G. P. Putnam's sons 1908.
- Krüsi Hermann, *Pestalozzi, his life, work and influence*, Van Antwerp, Bragg & Co 1875.
- Lombroso Cesare, *Criminal man*, G. P. Putnam's sons 1911.
- Perkins James Breck, *France under the Regency with a Review of Administration of Louis XIV*, Boston and New York 1892.
- Pitts Jennifer, *A Turn to Empire: The Rise of Imperial Liberalism in Britain and France*, Princeton University Press 2005.
- Rodgers Daniel T., *Atlantic Crossings: Social Politics in a Progressive Age*, Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press 1988.
- Rylands Louis Gordon, *Crime: its Causes and Remedy*, London 1889.
- Scott Susie, *Total Institutions and Reinvented Identities*, Palgrave, Basingstoke, New York 2011.
- Small Albion Woodbury, *The Cameralists, the Pioneers of German Social Polity*, Batoche Books 1909.
- Stokes Gale, „False Start: The Economic Enterprise at Topčider”, *Rice University Studies*, Vol. 58, No. 4 (1972) 123–132.
- Tallack William, *Penological and Preventive Principles*, London 1896.
- The Beginnings of Political Economy: Johann Heinrich Gottlob von Justi*, ed. J. G. Bachaus, Springer 2009.
- Wakefield Andre, *The Disordered Police State: German Cameralism as Science and Practice*, University of Chicago Press 2009.
- Williams Ernest Neville, *The Ancien Régime in Europe*, New York 1970.

Winter Alexander, *The New York State Reformatory in Elmira*, London 1891.

Владисављевић Светислав, „Земљоделска школа у Топчидеру (1853–1859)”, *Годишњак града Београда XXXIV* (1987) 121–134. [Vladisavljević Svetislav, „Zemljodelska škola u Topčideru (1853–1859)”, *Godišnjak grada Beograda XXXIV* (1987) 121–134]

Влајинац Милан, *Згон или кулучење ван места становања*, Београд 1932. [Vlajinas Milan, *Zgon ili kulučenje van mesta stanovanja*, Beograd 1932]

Вучо Никола, „Топчидерска економија 1851–1928”, *Годишњак града Београда XXVIII* (1981) 69–78. [Vučo Nikola, „Topčiderska ekonomija 1851–1928”, *Godišnjak grada Beograda XXVIII* (1981) 69–78]

Грубач Момчило, *Телесна казна у Србију 1804–1873*, Београд 2004. [Grubač Momčilo, *Telesna kazna u Srbiji 1804–1873*, Beograd 2004]

Живановић Тома, *Законски извори кривичног права Србије и историјски значај његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865*, Београд 1967. [Živanović Toma, *Zakonski izvori krivičnog prava Srbije i istorijski značaj njegov i njenog krivičnog pravosuđa od 1804. do 1865*, Beograd 1967]

Жујовић Миленко М., „Поглед на стање наших казних завода за 1883–1884–1885 год.”, *Бранич* 4 (1887) 154–161. [Žujović Milenko M., „Pogled na stanje naših kaznenih zavoda za 1883–1884–1885 god.”, *Branich* 4 (1887) 154–161]

Јанковић Иван, „Женско апсеничко радилиште у Пожаревцу 1848–1852”, *Годишњак за друштвену историју* 3 (2013) 10–28. [Janković Ivan, „Žensko arseničko radilište u Požarevcu 1848–1852”, *Godišnjak za društvenu istoriju* 3 (2013) 10–28]

Јовановић Владимир, Вулетих Александра, Самарџић Момир, *Наличја модернизације – српска држава и друштво у време стицања независности*, Београд 2017. [Jovanović Vladimir, Vuletić Aleksandra, Samardžić Momir, *Naličja modernizacije – srpska država i društvo u vreme sticanja nezavisnosti*, Beograd 2017]

Јовановић Слободан, *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд 1990. [Jovanović Slobodan, *Ustavobranitelji i njihova vlada*, Beograd 1990]

Каниц Феликс, *Србија земља и становништво*, I, Београд 1987. [Kanic Feliks, *Srbija zemlja i stanovništvo*, I, Beograd 1987]

Караџић Стефановић Вук, *Рјечник*, Беч 1818. [Karadžić Stefanović Vuk, *Rječnik*, Beč 1818]

Љушић Радош, *Књига о Начертанију*, Крагујевац 2003. [Ljušić Radoš, *Knjiga o Načertaniju*, Kragujevac 2003]

Медовић Аћим, „Мане и недостаци нашег народа и начин како би се тима помоћи могло”, *Београдски Велики календар*, 1852, 38–54. [Medović Aćim, „Mane i nedostaci našeg naroda i način kako bi se tima pomoći moglo”, *Beogradski Veliki kalendar*, 1852, 38–54]

Мекензи Дејвид, *Илија Гарашанин, државник и дипломата*, Београд 1987. [Mekenzi Dejvid, *Ilija Garašanin, državnik i diplomat*, Beograd 1987]

Милићевић Јован, *Друштвене појаве у Србију XIX века*, Београд 2002. [Milićević Jovan, *Društvene pojave u Srbiji XIX veka*, Beograd 2002]

Милосављевић Оливера, *Горски цареви, хајдучија у Чачанском и Рудничком округу у другој половини 19. века*, Чачак 2016. [Milosavljević Olivera, *Gorski carevi, hajdučija u Čačanskom i Rudničkom okrugu u drugoj polovini 19. veka*, Čačak 2016]

Миљковић-Катић Бојана, *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834–1867)*, Београд 2014. [Miljković-Katić Bojana, *Poljoprivreda Kneževine Srbije (1834–1867)*, Beograd 2014]

Мирковић Зоран, „Казна лишења слободе у Србији 1804–1860. године”, *Зборник радова Правног Факултета у Новом Саду* 1 (2013) 155–170. [Mirkočić Zoran, „Kazna lišenja slobode u Srbiji 1804–1860. godine”, *Zbornik radova Pravnog Fakulteta u Novom Sadu* 1 (2013) 155–170]

Мирковић Зоран, *Смртна казна и казна трчања кроз шибе у Србији 1804–1860*, Београд 2013. [Mirkočić Zoran, *Smrtna kazna i kazna trčanja kroz šibe u Srbiji 1804–1860*, Beograd 2013]

Мистрицеловић Ивана, *Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода 1853–1918*, Пожаревац 2016. [Mistridželović Ivana, *Kazneno-popravni zavodi u Srbiji – primer Požarevačkog kaznenog zavoda 1853–1918*, Požarevac 2016]

Петров Милан, *Свиларство у Војводству Србија и Тамишки Банат 1850–1860*, Нови Сад 1974. [Petrov Milan, *Svilarstvo u Vojvodstvu Srbija i Tamiški Banat 1850–1860*, Novi Sad 1974]

Петровић Мита, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, I, Београд 1897. [Petrović Mita, *Finansije i ustanove obnovljene Srbije do 1842*, I, Beograd 1897]

Петровић Соња, *Сиромаштво у фолклорној традицији Срба од XVIII до XIX века, прилог проучавању народне културе*, Београд 2014. [Petrović Sonja, *Siromaštvo u folklornoj tradiciji Srba od XVIII do XIX veka, prilog proučavanju narodne kulture*, Beograd 2014]

Раденић Андрија, *Светоандрејска скупштина*, Београд 1964. [Radenić Andrija, *Svetoandrejska skupština*, Beograd 1964]

Радовић Миладин Т., *Самоуки рукопис*, Титово Ужице 1984. [Radović Miladin T., *Samouki rukopis*, Titovo Užice 1984]

Страњаковић Драгослав, *Влада уставобранитеља 1842–1858*, Београд 1932. [Stranjaković Dragoslav, *Vlada ustavobranitelja 1842–1858*, Beograd 1932]

Цукић Коста, *Економна полиција*, Београд 1862. [Cukić Kosta, *Ekonomna policija*, Beograd 1862]

Vladimir Jovanović

THE AGRICULTURAL SCHOOL IN TOPČIDER AND ILIJA GARAŠANIN'S VISION OF A WELFARE STATE

Summary

The regime of the Defenders of the Constitution was based on faith in the power of the police state and its undisputed authority. The regime was also based on the ancient idea that the government commands and punishes, and the subject obeys. This completely rigid and reactionary order was an organic part of an ideology based on the glorification of police authority. It was the mode of conduct among many high Serbian bureaucrats, especially Ilija Garašanin, who was the Minister of Internal Affairs for years. At the same time, he was the mastermind of the first penal-economic and educational institutions, such as the penal colony and the Agricultural School in Topčider, classic outcomes of the paternalistic ideology with which the Defenders of the Constitution were imbued.

By the middle of the 19th century, the regime's faith in the ability of its own institutions was shaken. It turned out that even after significant investments and efforts, the state was not able to implement some of its key projects. Neither the Agricultural School nor the Topčider penal colony produced the desired effects.

But despite the obvious failures, belief in the power of total institutions in Serbia had just been born. Barracks, prisons, schools and hospitals were becoming a home for various categories of state wards, as well as a training ground for the development of disciplinary mechanisms to which various categories of the population were subjected, mostly representatives of marginalised communities. These total institutions in Serbia were similar to those described by Michel Foucault and Goffman in their key works. They represented a closed system of state intervention and the exercise of control over certain groups of subjects with special modes of forced manipulation. It was another form of the triumph of power over the subordinate individual. In many cases, however, the governance mechanism proved ineffective, and the economic viability and impact on the very recipients of the treatment were quite modest. The idea of nurturing progress and promoting the advantages of practical schools for intensifying agriculture remained a great utopian dream of Ilija Garašanin.

The dissatisfaction of the deputies of the National Assembly at the end of 1858 did not only spill over onto the Defenders of the Constitution, but also onto the overall ideology of the police state and, eventually, the Agricultural School itself. It was declared a useless institution and soon shut down. As the whole project was driven by a political agenda, it shared the fate of the regime itself. The failure of this and similar projects did not discourage the strategists of penitentiary policy throughout Europe and America. Penal colonies and boarding schools for juvenile offenders remained in many countries. Although these endeavours often failed, an elite of criminological

theorists returned to them over and over again. Indeed, the unfounded belief that tying a younger convict to the countryside would lead to a miraculous moral transformation, and thus liberate society of unwanted elements, is very much alive at the present time.

Оригиналан научни рад

Примљен: 31.03.2022.

Коначно прихваћен за објављивање: 21.08.2022.